

1 Förhållanden som påverkar markanvändningen

I detta kapitel redovisas vissa uppgifter om arealer, befolkning, sysselsättning, naturförhållanden och ägareförhållanden på länsnivå som kan anses vara gemensamma bakgrundsuppgifter för den information om markanvändningen som redovisas i denna publikation. Uppgifter om förändringarna på riksnivån av dessa markanvändningspåverkande förhållanden redovisas också i detta

kapitel. Bakgrundsförhållanden specifika för viss typ av markanvändning presenteras i anslutning till respektive avsnitt i kapitlen 2 och 3.

Utöver vad som redovisas här finns det naturligtvis flera faktorer som påverkar möjligheten att utnyttja marken för olika ändamål, såsom markpris, läge, infrastrukturens utseende o.s.v. Flera

av dessa faktorer är kanske först och främst intressanta vid detaljerade studier av markanvändningen på lokal nivå, t.ex. vid utbyggnad av bostadsområden, varför de inte behandlas närmare i denna publikation av översiktlig karaktär.

Källförteckning med sidhänvisning till detta kapitel återfinns på sidan 113.

1.1 Areal och befolkning

Sveriges areal är 450 000 km²

Sveriges totala areal innanför kustlinjen är ca 450 000 km². Av detta är ca 411 000 km² land och 39 000 km² vatten. I denna vattenareal är således inte medräknat vatten utanför kustlinjen. Arealen på vattenområdet ut till territorialvatten-gränsen kan uppskattas till 80 000 km². Inte heller i den angivna vattenarealen innanför kustlinjen på 39 000 km² är allt vatten medräknat. Således ingår inte mindre sjöar och mindre vattendrag. Arealen för dessa ingår f.n. i den officiella landarealen på 411 000 km². De länsvisa uppgifterna framgår av *tabell 1*. Observera att de fyra största sjöarna Vänern, Vättern, Mälaren och Hjälmaren inte är uppdelade på län. Vattenarealerna behandlas dessutom närmare i avsnitt 2.8. Kommunvisa uppgifter om land- och vattenarealerna återfinns i *tabell B 24, bilaga*.

8,8 miljoner invånare

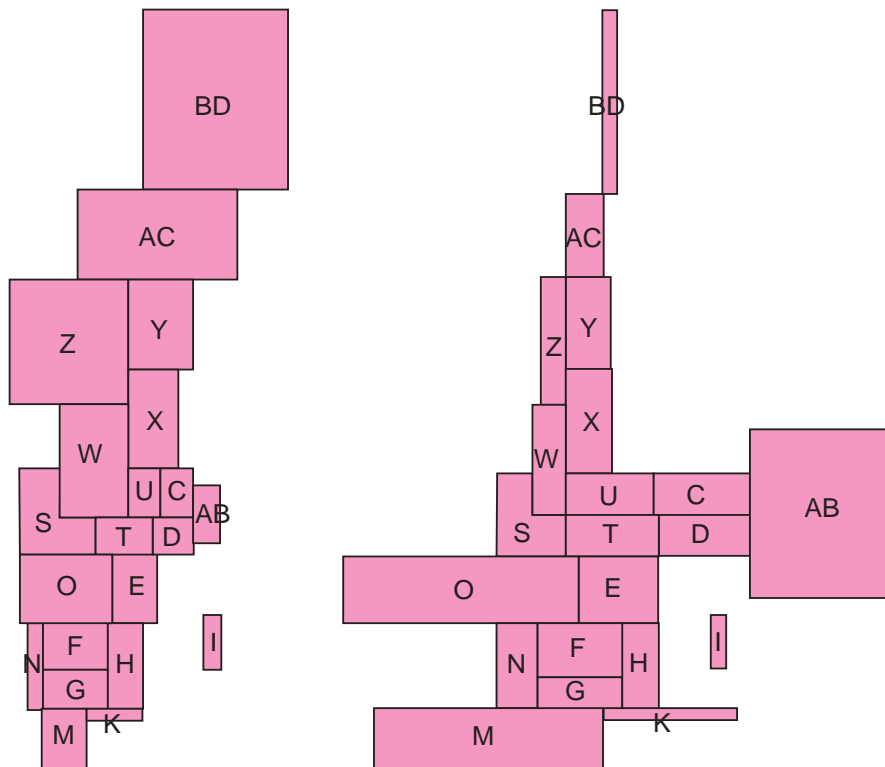
Befolkningen uppgick i slutet av år 1995 till 8,8 miljoner invånare. I de tre befolkningsmässigt sett största länen Stockholms, Västra Götalands samt Skåne bor

Tabell 1 Areal och invånare 31 dec 1995 enl länsindelningen 1 jan 1998

Län	Areal, km ²			Invånare	Inv. per km ² land
	Land	Vatten	Total areal		
Stockholms	6 490,0	295,4	6 785,4	1 725 756	266
Uppsala	6 989,1	193,8	7 182,9	288 475	41
Södermanlands	6 062,4	518,9	6 581,3	258 700	43
Östergötlands	10 562,0	1 066,8	11 628,8	416 443	39
Jönköpings	10 474,9	776,6	11 251,5	329 595	31
Kronobergs	8 457,9	965,6	9 423,5	180 377	21
Kalmar	11 170,9	494,7	11 665,6	243 372	22
Gotlands	3 140,1	32,4	3 172,5	58 120	19
Blekinge	2 941,3	109,2	3 050,5	152 737	52
Skåne	11 027,1	319,0	11 346,1	1 111 731	101
Hallands	5 454,3	256,6	5 710,9	269 338	49
Västra Götalands	23 941,6	1 401,6	25 343,2	1 482 501	62
Värmlands	17 586,0	1 784,7	19 370,7	284 011	16
Örebro	8 516,7	784,4	9 301,1	276 417	32
Västmanlands	6 301,7	301,6	6 603,3	261 101	41
Dalarnas	28 193,2	2 202,8	30 396,0	289 956	10
Gävleborgs	18 191,7	1 530,1	19 721,8	288 509	16
Västernorrlands	21 678,2	1 455,9	23 134,1	258 290	12
Jämtlands	49 443,4	4 753,6	54 197,0	135 584	3
Västerbottens	55 401,2	3 792,3	59 193,5	260 472	5
Norrbottens	98 910,7	6 975,2	105 885,9	266 011	3
De fyra största sjöarna ¹		9 018,1			
Hela riket	410 934,2	39 029,3	449 963,5	8 837 496	22

1) Vänern, Vättern, Mälaren och Hjälmaren.

Figur 1 Två Sverigebilder – den ytproportionella och den befolkningsproportionella enl länsindelningen 1 jan 1998

49 procent av rikets totalbefolkning, medan dessa län arealmässigt upptar endast 10 procent av rikets landareal. I Norrbottens län bor 3 procent av befolkningen, men länets landareal utgör hela 24 procent av rikets landareal.

Två helt olika Sverigebilder

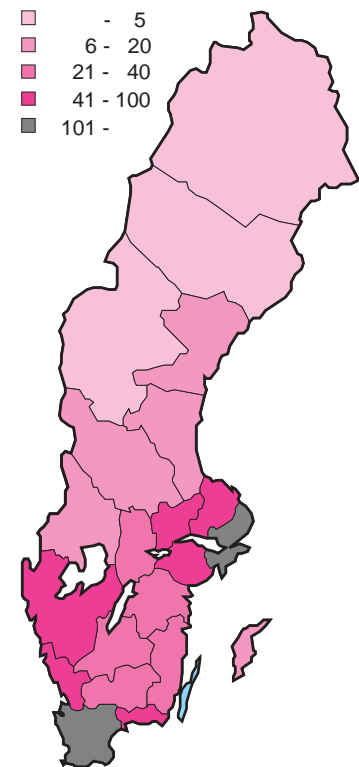
Den sneda befolkningsfördelningen åskådliggörs delvis genom de två Sverigebilderna i *figur 1*. Den ytproportionella bilden är naturligtvis en spegling av den "vanliga" kartbilden, med norrlands-länen som dominerande inslag. Rikets geografiska centrum ligger också i Norrland, nämligen i Västernorrlands län. I den befolkningsproportionella bilden däremot blir norrlands-länen förhållandevis små, och bilden domineras istället av Stockholms, Västra Götalands

och Skåne län. Den befolkningsmässiga tyngdpunkten för riket ligger i Örebro län. När folkmängden per km² är lägre än riksgenomsnittet – 22 personer, blir länsytan i den befolkningsproportionella bilden mindre än i den ytproportionella bilden. Detta är fallet med norrlands-länen samt Värmlands, Dalarnas och Gotlands län. Det omvända gäller för län med en folkmängd per km² som är högre än riksgenomsnittet.

Stora skillnader i befolkningstäthet

Folkmängden per km² land länsvis 1995 framgår av *figur 2*. Uppgifterna framgår mera i detalj av *tabell 1* på föregående sida. Den utan jämförelse största folkmängden per arealenhet har Stockholms län med 266 inv/km². Glesast befolkat är Norrbottens län och Jämt-

Figur 2 Folkmängd per km² land länsvis 1995

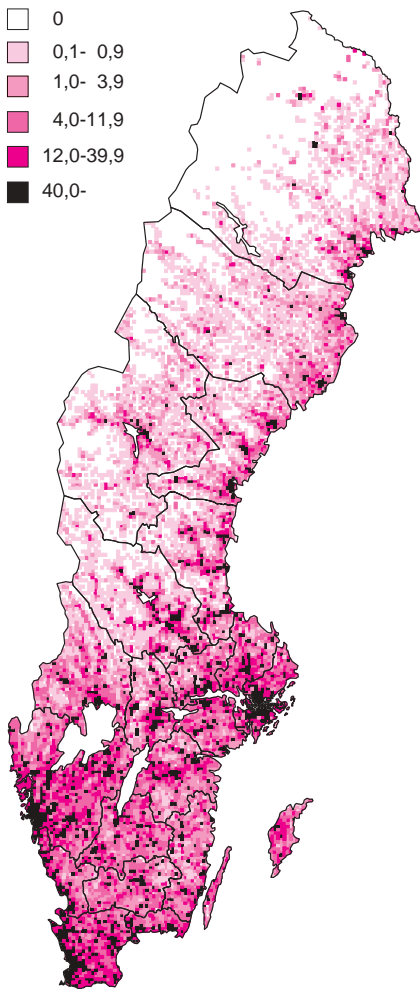

lands län, båda med endast 3 inv/km². Stora skillnader förekommer inom länen, vilket kan utläsas från *figur 3*. I Stockholms län varierar kommunuppgifterna från 23 till 3 597 inv/km². I Norrbottens län ligger den kommunala variationen mellan 0,3 och 38 inv/km². Var de stora befolkningskoncentrationerna ligger i Sverige framgår av *figur 4*. Uppgifter om befolkningen kommunvis redovisas i *tabell B 24, bilaga*.

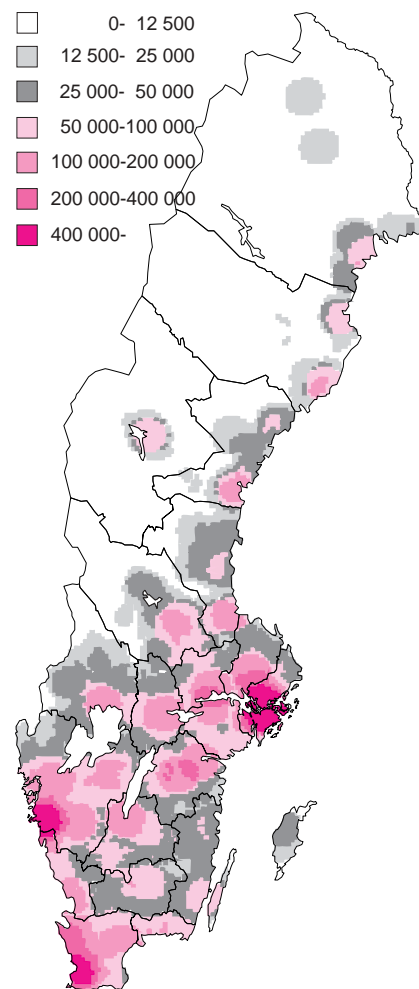
Jämfört med andra europeiska länder är Sverige med 22 inv/km² ett gleset befolkat land. I Danmark är motsvarande siffra ca 120 och i Nederländerna ca 375. Den tätast befolkade staten i Europa är Monaco med 31 000 inv/km².

Sveriges areal utgör 0,33 procent av "världsarealen land" och befolkningen 0,16 procent av "världsbefolkningen".

Figur 3 Befolkningen på 5x5 kmrutor 1995. Antal personer per km²

Figur 4 Befolkningskoncentrationer. Antal personer inom 30 km.

Fem av sex bor i tätorter

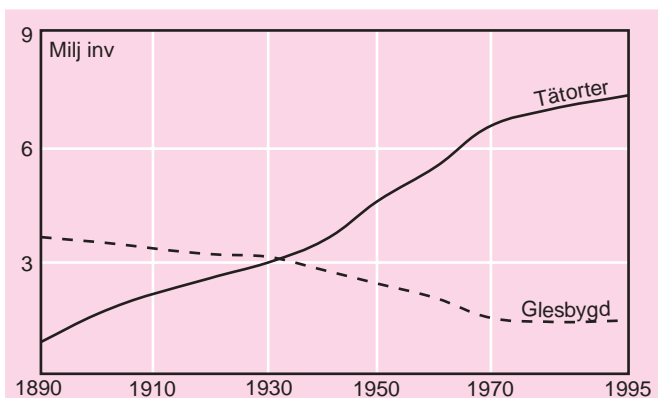
83,9 procent av befolkningen bodde i tätorter 1995. Totalt fanns det detta år 1 938 tätorter i landet med en sammanlagd areal av 5 227 km². Denna areal motsvarar 1,3 procent av rikets landareal. Befolkningsstätheten i tätorterna var i genomsnitt 1 419 inv/km². Flera uppgifter om tätorterna och deras utveckling finns i avsnitt 3.1.

Tvärt om för 100 år sedan

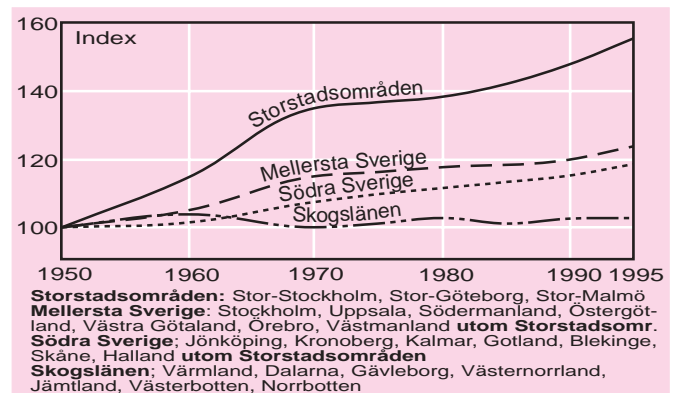
Närmare 84 procent av befolkningen bodde 1995 i tätorterna mot ca 20 procent för 100 år sedan. Befolkningsförskjutningen från landsbygden till tätorterna under de senaste drygt 100 åren framgår av *figur 5*. Definitionen av tätort har dock inte varit enhetlig under tiden varför uppgifterna för enskilda år inte är helt jämförbara.

Som framgår av *figur 6* så planade befolkningsökningen totalt sett ut under början av 1970-talet, och den kraftiga befolkningsökningen framförallt i storstadsområdena avstannade. Denna tog dock förnyad fart under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet.

Figur 5 Befolkningen i tätorter och på glesbygd 1890–1995

Figur 6 Befolkningsutvecklingen områdesvis 1950–1995. Index 1950=100

1.2 Sysselsättning

3,8 miljoner förvärvsarbetande

Totala antalet sysselsatta 16 år och äldre uppgick 1995 till drygt 3,8 miljoner personer. *Tabell 2.* Av de sysselsatta återfanns närmare 22 procent i Stockholms län, medan de fem norrlandslänen svarade för drygt 13 procent. Andelen sysselsatta inom olika näringsgrenar varierar kraftigt mellan länen. *Tabell 3.* I Stockholms län dominerar handel, kommunikationer, finansiell verksamhet och företagstjänster. Jönköpings län ligger i topp med tillverkning, Uppsala och Västerbotten ligger högt inom utbildning och forskning o.s.v.

Andelen sysselsatta 1995 i åldrarna 20–64 år låg för riket som helhet på 72 procent. *Figur 7.*

Kraftig nedgång under 90-talet

Inom samtliga här redovisade sektorer sjönk sysselsättningen mellan 1990 och 1995. *Figur 8.* Indelningen i näringsgrenar i tabellerna 2 och 3 är den nu tillämpade, vilken skiljer sig något från den äldre i figur 8 använda.

Nedgången i antalet sysselsatta inom jordbruk, skogsbruk m.m. var kraftigast fram till 1970. Sedan 1945 är minskningen 83 procent – 610 000 personer.

Antalet sysselsatta inom gruvor, tillverkningsindustri m.m. ökade fram till omkring 1960 för att därefter stadigt minska. Under 1970-talet gick offentlig förvaltning och andra tjänster förbi gruvor, tillverkningsindustri m.m. som den största näringsgrenen.

Byggnadsverksamheten expanderade fram till början av 1970-talet. Därefter har sysselsättningen växlat, och är nu nere i 1945 års nivå.

Mellan 1945 och 1990 tre-dubblades i stort sett sysselsättningen inom handel, bank- och försäkringsverksamhet, men gick något tillbaka till 1995.

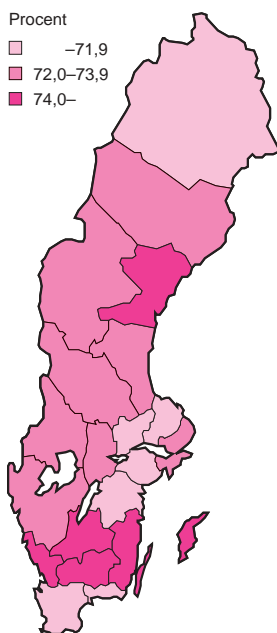
Också inom offentlig förvaltning och andra tjänster har i stort sett en tre-dubbling av antalet sysselsatta skett sedan 1945, med de kraftigaste ökningarna under 1970- och 1980-talen samt nedgång under början av 1990-talet.

Andelen sysselsatta inom samfärdsel, post- och televerksamhet ökade 45 procent mellan 1945 och 1990, men minskade sedan till 1995.

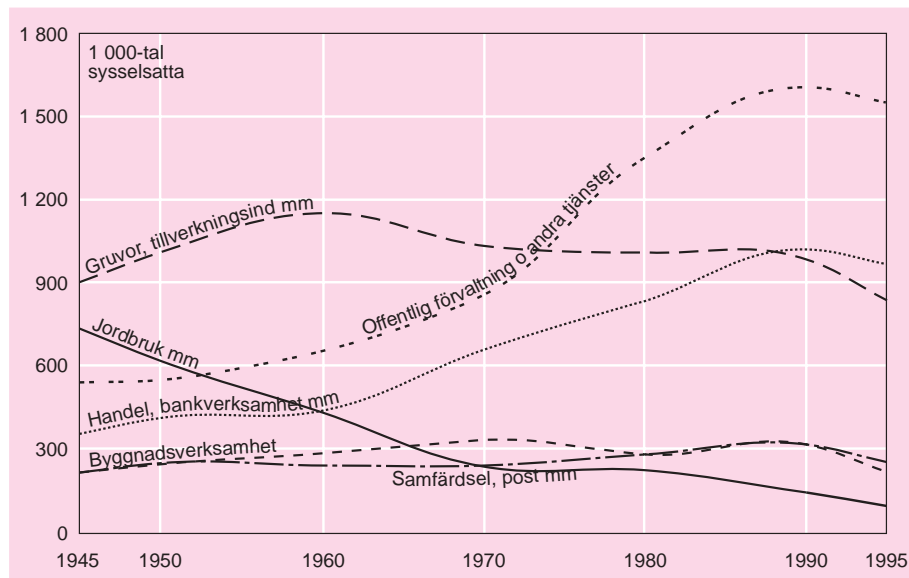
Tabell 2 Förvärvsarbetande 16– år efter arbetsplatsens belägenhet (dagbefolkning) 1995

Län	Jord- o skogs- bruk o fiske	Tillverk- ning och utvinning	Energi-, vatten- försörjn, avfallsh	Bygg- verk- sam- het	Handel o kom- munika- tioner	Finansiell verksam, företags- tjänster	Utbild- ning o forsk- ning	Vård och om- sorg	Person- liga och kultu- rella tj	Offent- lig för- valtning	Ej spe- cifierad verksamhet	Totalt
Stockholms	3 520	100 990	6 590	43 140	187 310	151 260	59 400	129 310	72 910	54 210	30 180	838 810
Uppsala	3 220	14 450	2 050	7 330	16 380	10 420	14 460	26 090	6 670	7 590	2 130	110 780
Södermanlands	3 190	23 800	1 010	6 260	15 160	8 280	7 390	21 370	5 630	6 350	2 310	100 750
Östergötlands	5 090	42 350	1 700	9 950	28 870	15 300	14 340	33 230	9 440	10 350	4 150	174 760
Jönköpings	4 060	44 930	1 060	7 430	25 490	9 760	9 030	28 540	7 360	6 750	2 810	147 210
Kronobergs	2 470	22 590	600	4 690	15 540	6 340	5 450	15 910	3 970	3 180	1 770	82 520
Kalmar	4 530	27 400	1 780	5 700	15 400	6 730	7 200	21 400	5 380	4 530	2 490	102 530
Gotlands	2 060	3 790	380	1 360	3 620	1 370	1 810	5 280	2 070	2 530	690	24 950
Blekinge	1 640	17 170	650	3 210	8 840	4 880	4 050	14 030	3 110	5 420	1 620	64 610
Skåne	14 120	92 090	4 420	26 130	89 600	44 040	35 110	88 810	25 180	24 530	14 330	458 360
Hallands	4 660	20 010	2 160	6 660	19 620	7 440	7 600	22 250	5 590	4 860	2 960	103 800
Västra Götalands	12 590	147 900	5 920	37 050	125 570	61 620	47 510	125 890	37 250	31 210	14 630	647 130
Värmlands	3 180	27 350	1 140	7 060	19 660	9 030	8 400	27 030	6 940	6 680	2 650	119 120
Örebro	2 930	28 390	1 320	7 340	19 010	9 030	8 900	26 410	5 930	5 760	2 560	117 570
Västmanlands	2 520	29 610	1 130	7 200	16 400	10 890	7 730	21 570	5 670	4 380	2 070	109 140
Dalarnas	3 610	26 240	1 220	9 070	18 780	8 780	9 150	26 730	8 010	6 370	2 290	120 260
Gävleborgs	3 560	30 280	1 140	8 080	18 900	9 600	8 200	27 200	6 580	6 830	2 550	122 910
Västernorrlands	2 930	21 380	1 630	7 820	20 130	9 200	7 640	24 390	6 400	7 910	2 500	111 910
Jämtlands	2 790	7 080	900	3 330	9 550	4 770	4 480	13 390	4 590	4 650	1 560	57 080
Västerbottens	3 350	18 790	1 320	6 760	18 280	8 540	12 430	27 370	6 660	5 240	1 970	110 710
Norrbottnens	2 270	18 460	1 350	8 250	18 220	9 110	9 770	25 880	7 680	8 670	2 370	112 030
Hela riket	88 270	765 050	39 460	223 820	710 300	406 360	290 030	752 080	242 990	218 000	100 570	3 836 920

Figur 7 Andel förvärsarbetande av befolkningen 20–64 år 1995

Figur 8 Sysselsatta efter näringsgren 1945–1995

Tabell 3 Förvärsarbetande 16– år efter arbetsplatsens belägenhet (dagbefolkning) 1995. Procent

Län	Jord- o skogsbruk o fiske	Tillverkning och utvinning	Energi-, vatten-, försörjning, avfallsh	Byggverksamhet	Handel o kommunikationer	Finansiell verksamhet, företags-tjänster	Utbildning o forskning	Vård och omsorg	Personliga och kulturella tj	Offentlig förvaltning mm	Ej specificerad verksamhet	Totalt
Stockholms	0.4	12.0	0.8	5.1	22.3	18.0	7.1	15.4	8.7	6.5	3.6	100.0
Uppsala	2.9	13.0	1.9	6.6	14.8	9.4	13.1	23.6	6.0	6.9	1.9	100.0
Södermanlands	3.2	23.6	1.0	6.2	15.0	8.2	7.3	21.2	5.6	6.3	2.3	100.0
Östergötlands	2.9	24.2	1.0	5.7	16.5	8.8	8.2	19.0	5.4	5.9	2.4	100.0
Jönköpings	2.8	30.5	0.7	5.0	17.3	6.6	6.1	19.4	5.0	4.6	1.9	100.0
Kronobergs	3.0	27.4	0.7	5.7	18.8	7.7	6.6	19.3	4.8	3.9	2.1	100.0
Kalmar	4.4	26.7	1.7	5.6	15.0	6.6	7.0	20.9	5.2	4.4	2.4	100.0
Gotlands	8.3	15.2	1.5	5.5	14.5	5.5	7.3	21.2	8.3	10.1	2.8	100.0
Blekinge	2.5	26.6	1.0	5.0	13.7	7.6	6.3	21.7	4.8	8.4	2.5	100.0
Skåne	3.1	20.1	1.0	5.7	19.5	9.6	7.7	19.4	5.5	5.4	3.1	100.0
Hallands	4.5	19.3	2.1	6.4	18.9	7.2	7.3	21.4	5.4	4.7	2.9	100.0
Västra Götalands	1.9	22.9	0.9	5.7	19.4	9.5	7.3	19.5	5.8	4.8	2.3	100.0
Värmlands	2.7	23.0	1.0	5.9	16.5	7.6	7.1	22.7	5.8	5.6	2.2	100.0
Örebro	2.5	24.1	1.1	6.2	16.2	7.7	7.6	22.5	5.0	4.9	2.2	100.0
Västmanlands	2.3	27.1	1.0	6.6	15.0	10.0	7.1	19.8	5.2	4.0	1.9	100.0
Dalarnas	3.0	21.8	1.0	7.5	15.6	7.3	7.6	22.2	6.7	5.3	1.9	100.0
Gävleborgs	2.9	24.6	0.9	6.6	15.4	7.8	6.7	22.1	5.4	5.6	2.1	100.0
Västernorrlands	2.6	19.1	1.5	7.0	18.0	8.2	6.8	21.8	5.7	7.1	2.2	100.0
Jämtlands	4.9	12.4	1.6	5.8	16.7	8.4	7.8	23.5	8.0	8.1	2.7	100.0
Västerbottens	3.0	17.0	1.2	6.1	16.5	7.7	11.2	24.7	6.0	4.7	1.8	100.0
Norrbottnens	2.0	16.5	1.2	7.4	16.3	8.1	8.7	23.1	6.9	7.7	2.1	100.0
Hela riket	2.3	19.9	1.0	5.8	18.5	10.6	7.6	19.6	6.3	5.7	2.6	100.0

1.3 Naturförhållanden, klimat m m

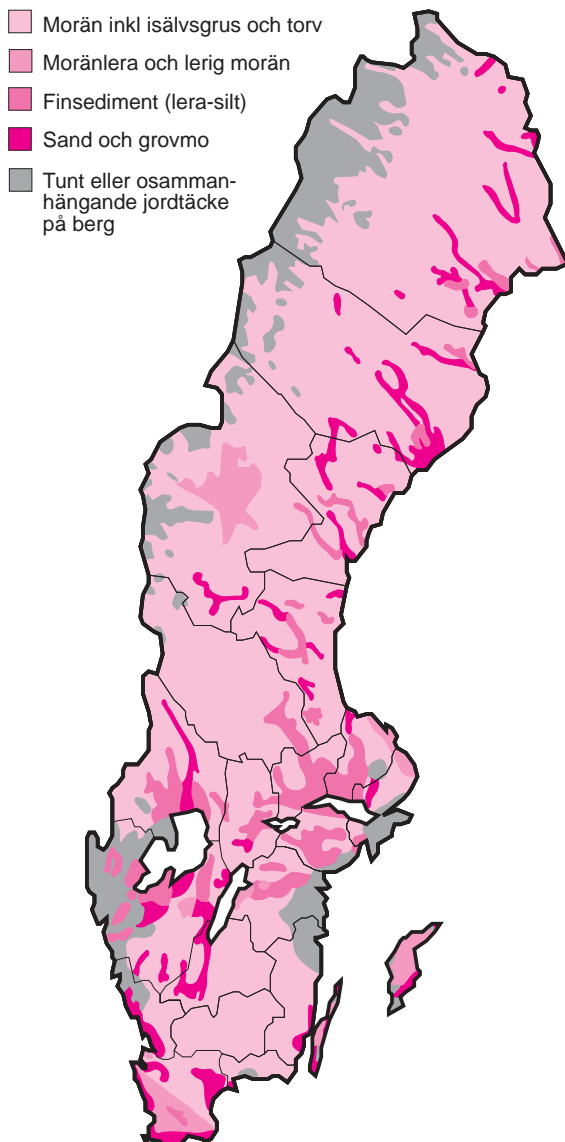
Jordarter

Den dominerande jordarten är en näringsfattig urbergsmorän. Denna utgör grunden för barrträdsproduktionen. Lämpade för jordbruk är de finkorniga jordarterna lera, mo och sand samt moränleror. Utbredningen av dem sammanfaller väl med landets jordbruksbygder. Relativt stora arealer domineras av kalt berg täckt av ett tunt jordlager.

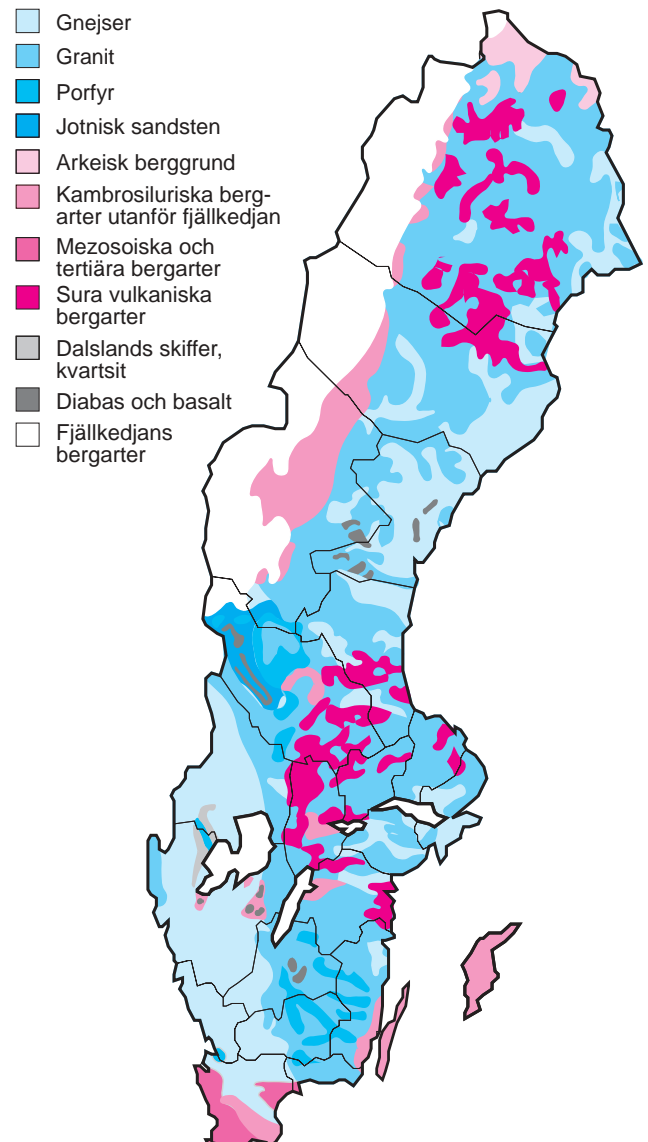
Berggrund

Den svenska berggrunden består av tre stora enheter: urberget, Kaledoniderna (=fjällkedjan) samt den sedimentära berggrunden utanför Kaledoniderna.

Figur 9 Jordarter

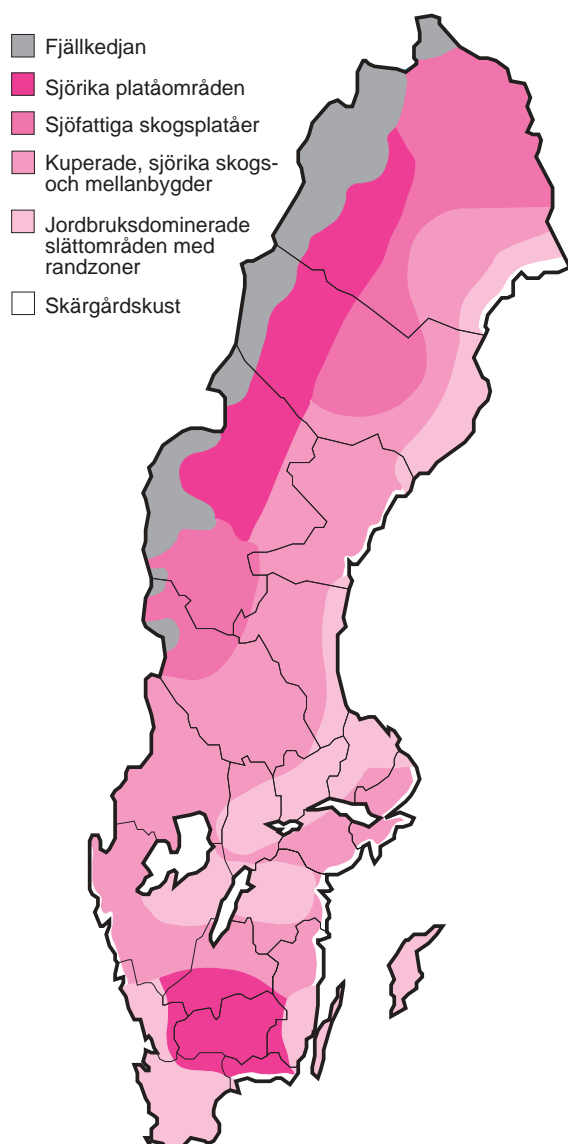
Figur 10 Berggrund

Landskapstyper

Kartan nedan är en schematisk indelning av landet efter olika landskapstyper med utgångspunkt i de dominerande landformerna, med sidoblickar mot vegetations- och bebyggelseaspekter. Den kan anses redovisa huvuddragen i vad som skulle kunna kallas fritidslandskapet.

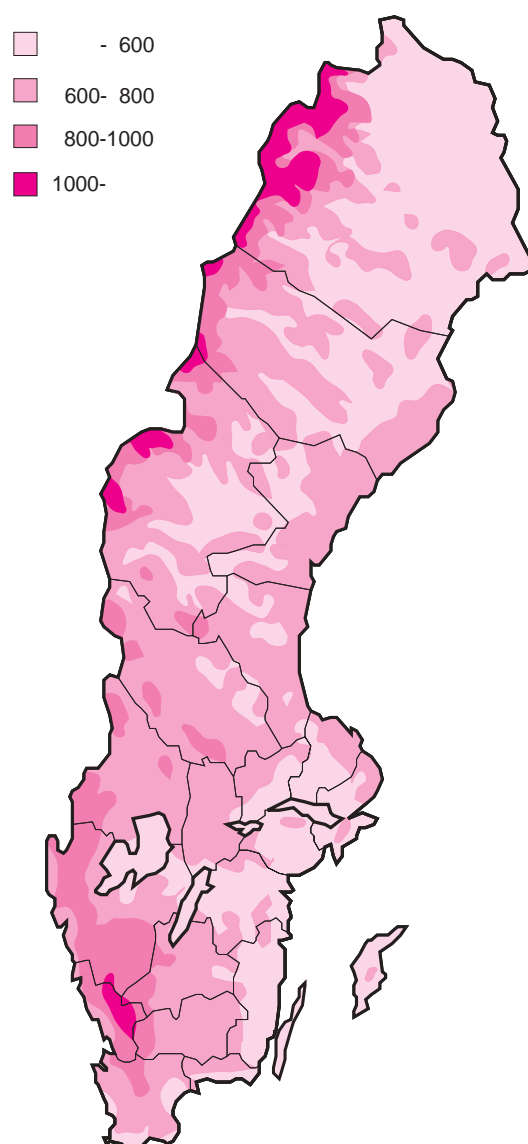
Figur 11 Landskapstyper

Nederbörd

I allmänhet blir den genomsnittliga nederbördsmängden större med ökande höjd över havet. Grovt sett ökar årsnederbörden med 30–40 mm per 100 m i norra Sveriges inland. I inlandet i söder är motsvarande siffra 50–70 mm. I västra fjällen och längs västkusten kan ökningen vara så stor som 150–200 mm. Tvärs över Sydsvenska höglandet varierar medelnederbörden drastiskt, och i detta område har man inte ett enkelt höjdberoende.

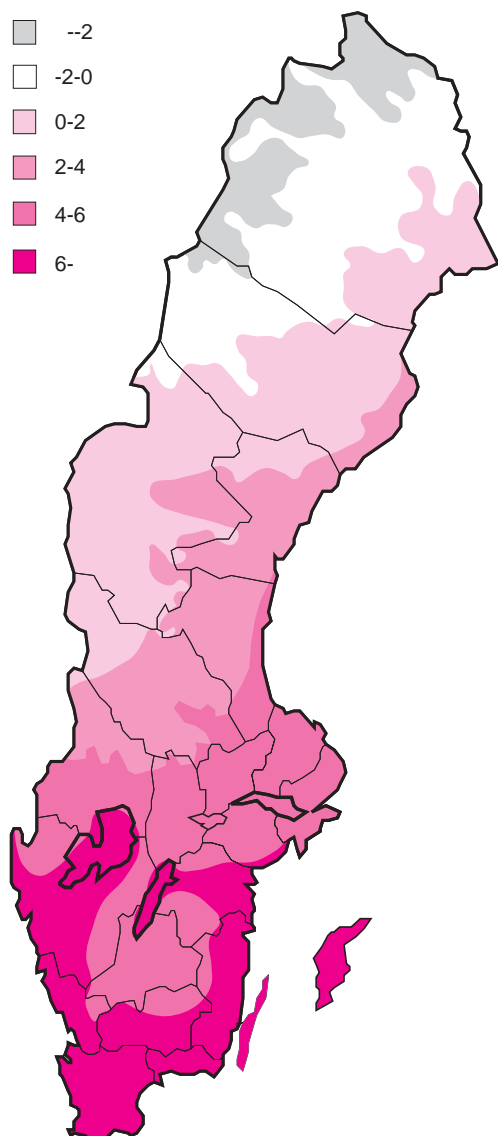
Figur 12 Årsnederbörd. Medelvärde 1961–1990. mm

Temperatur

Vårt läge mellan en ocean i väster och en enorm kontinent i öster innebär att vi så gott som alltid har nära till såväl värme som kyla, och att vädret snabbt och radikalt kan förändras när vinden vänder. Också på den mindre skalan är avståndet till hav eller större sjöar en betydelsefull klimatfaktor. Stora vattenvolymer dämpar temperaturvariationerna. Temperaturfallet under hösten går därför långsammare vid kusten än i inlandet, men å andra sidan går temperaturstegringen under våren långsammare närmast kusten.

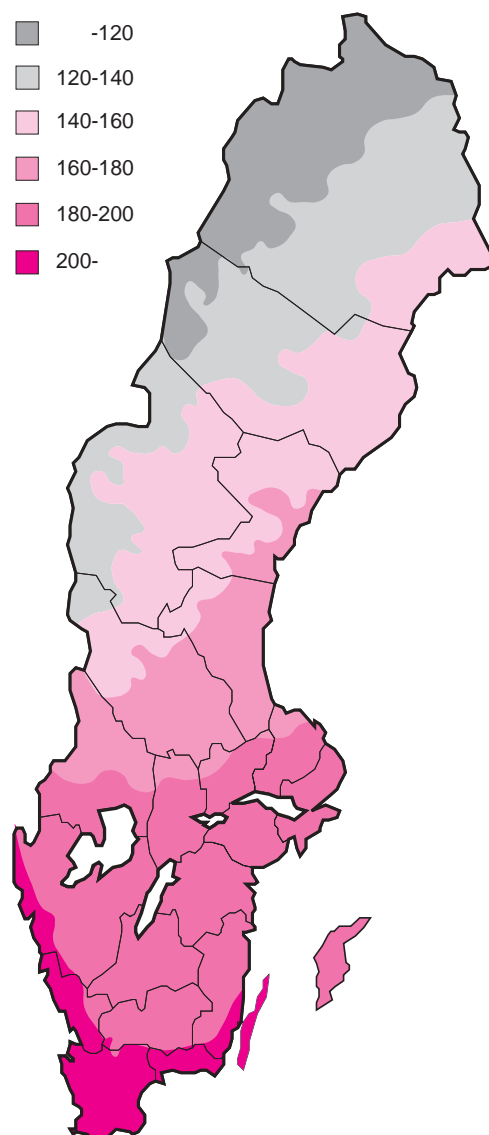
Figur 13 Årsmedeltemperatur 1961–1990. Grader C

Vegetationsperiod

Vegetationsperioden brukar definieras som den del av året då temperaturen i genomsnitt överstiger ett visst gränsvärde. Ett ofta använt gränsvärde inom såväl jordbruk som skogsbruk är + 5 grader. Vegetationsperiodens längd varierar enligt denna definition från drygt 200 dagar vid väst- och sydkusten samt på Öland till nästan bara hälften i nordligaste Lappland.

Figur 14 Vegetationsperiodens längd. Antal dagar

1.4 Ägarförhållanden

Enskilda äger 41 procent av marken

Ägarförhållandena påverkar i hög grad möjligheten att utnyttja marken för olika ändamål. Som exempel kan nämnas att mark som tillhör staten sällan bebyggs med bostäder. Enskilt eller kommunalt ägd mark bebyggs i betydligt större utsträckning än statligt ägd mark, varvid bevarandebidrag av olika slag kan vara svåra att hävda. Vid utbyggnad av tätorter är markägarförhållandena ofta av avgörande betydelse för inriktningen av utbyggnaden.

Enskilda personer äger idag ca 40 procent av marken i Sverige, staten ca 30 procent, aktiebolag ca 20 procent och kommuner, kyrkan, dödsbon och övriga resterande 10 procent. *Tabell 4.*

Staten äger stora arealer icke produktiv mark

Den enskilt ägda marken består till största delen av bebyggd mark samt åker- och skogsmark, medan den statligt ägda marken till betydande del är icke produktiv mark i form av fjäll,

Tabell 4 Ägarförhållandena 1992/96. Procent av land-arealen

Län	Enskild	Stat ¹⁾	Kommun	Kyrkan	Dödsbon	Sv. AB	Övr	Tot
Stockholms	49	13	14	7	3	7	7	100
Uppsala	50	10	3	3	2	27	4	100
Södermanlands	63	10	5	2	3	10	7	100
Östergötlands	61	11	3	2	2	14	5	100
Jönköpings	75	10	4	3	3	4	1	100
Kronobergs	74	12	3	3	3	4	2	100
Kalmar	73	12	3	2	2	5	2	100
Gotlands	79	8	1	4	2	4	2	100
Blekinge	80	8	4	2	3	2	1	100
Skåne	74	8	7	3	2	4	2	100
Hallands	77	9	4	3	3	3	2	100
Västra Götalands	72	11	5	3	3	4	2	100
Värmlands	54	4	2	2	3	33	0	100
Örebro	44	24	3	2	2	21	4	100
Västmanlands	52	22	4	2	2	13	5	100
Dalarnas	34	20	2	1	3	29	12	100
Gävleborgs	42	9	3	1	2	39	4	100
Västernorrlands	43	9	2	1	2	42	2	100
Jämtlands	32	27	1	1	2	35	1	100
Västerbottens	31	43	1	0	1	19	3	100
Norrbottnens	18	69	1	0	1	6	4	100
Hela riket	41	32	2	1	2	18	4	100

1) Skog ägd av Domän AB ingår i denna ägargrupp

myr etc. Resterande statlig mark är huvudsakligen skogsmark. Skog ägd av Domän AB räknas här som statlig. Aktiebolagens markinnehav avser till största delen skogsmark.

Ägarförhållandena länsvis

Ser vi på ägarförhållandena länsvis kan vi konstatera att det privata ägandet är procentuellt sett störst i Blekinge, Gotlands och Hallands län. Det statliga ägandet är i särklass högst i Norrbottens län. Aktiebolagen äger relativt sett mest i skogslän som Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län. *Figur 15.*

Figur 15 Ägarförhållandena. Hektar

